

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE
HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975)

Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme

NURAY OKUMUŞ
11701002

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU

İSTANBUL

OCAK 2018

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE
HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975)

Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme

NURAY OKUMUŞ

11701002

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih

Tezin Savunulduğu Tarih 22 Ocak 2018

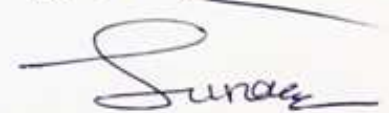
Tez Oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyadı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fuat Aksu

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ester Ruben

: Yrd. Doç. Dr. Bursu Sunar Cankurtaran

İmza

Bu tez TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje no: 112K172) kapsamında desteklenmiştir.

İSTANBUL

OCAK 2018

ÖZ

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975) Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme NURAY OKUMUŞ – OCAK 2018

Bu tez çalışmasında, Richard Nixon'ın iktidara geldiği 1968 yılından 1975 yılına kadar olan süreçte iki ülke arasında dış politika sorununa dönüşen Türkiye'de "haşhaş ekimi", kriz analizi kapsamında ele alınacaktır. Haşhaş Ekimi Krizi, Türk-Amerikan ilişkileri açısından temelleri 1968'de atılan bir kriz olmanın yanı sıra tarafların kendi ulusal siyaset gündemini de belirleyici bir nitelik taşımıştır. Söz konusu kriz genelde olaylar üzerinden, olayların seyri üzerinden anlatılmakta ve bu konu üzerine yapılan çalışmaların hiçbiri teorik bir çerçeve sunmamaktadır. Bu çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi krizi boyunca iki ülke arasındaki ilişkilerin doğasının bir uluslararası ilişkiler teorisi olan Neoklasik Realizm yaklaşımına daha uygun olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'nin eskiden beri yetiştirdiği haşhaşın ve ondan elde edilen afyonun bir dış politika sorununa dönüş[türül]mesi ile haşhaş ekimi sorunu diplomatik bir nitelik kazanmıştır. ABD'nin baskıları karşısında direnç gösteren Türk karar alıcılar için kriz yönetim süreci bir meydan okumaya dönüşmüştür. Haşhaş ekiminin yasaklanmasını talep eden ABD'ye karşı topyekün ekim yasağını kabul etmeyen Demirel Hükümeti'nin bir uzlaşma zemini yaratamamış olması taraflar arasında bir kırılma noktası doğurmuştur. Bu kırılma noktası ise taraflar için bir kriz yönetim sürecini ortaya çıkartmıştır. Krizin sönümlenmesi-yumuşaması ise 30 Haziran 1971 tarihinde Türkiye'nin haşhaş ekimini topyekün yasaklanması ile gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'nin haşhaş ekimi yasağını 1 Temmuz 1974 tarihinde kaldırıp tekrar üretime başlamasıyla ABD için kriz yeniden tırmanmıştır.

Çalışmada kriz anında krizin şekillenmesinde büyük önem taşıyan karar alıcıların liderlik kodları, aktör ve ulusal-uluslararası sistem unsurlarını birarada değerlendiren, Neoklasik Realizm yaklaşımından yararlanılacaktır. Her kriz kendi özgün ve özgül özelliklerini, ortaya çıktığı koşulları yansıttığından krizler de sınıflandırılmıştır. Bu durum krizin türüne göre kriz yönetim stratejileri geliştirmeyi de gerektirmiştir. Karar alıcılar, kriz yönetimi anında benimsedikleri strateji doğrultusunda kendi liderlik kodlarını da konuşurmuş olurlar. Böylelikle kaynakların nasıl kullanılacağı sorusu da karar alıcıların aldıkları kararlara göre belirlenmektedir. Çalışma, 1968-1975 yılları arasında bir uluslararası sorun haline gelen haşhaş ekiminin, Türkiye'deki üç farklı siyasal karar alıcı tarafından nasıl ele alındığını ve Haşhaş Ekimi Krizi'nin nasıl yönetildiğini, krize sebep olan süreçleri de anlatarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, "Taraflar için ne zaman bir kriz oluşur?" sorusunu da cevaplayan bu çalışma ile dış politika literatürüne katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Dış Politika Krizleri, Haşhaş Ekimi Krizi, Haşhaş Krizi, Afyon Sorunu.

ABSTRACT

OPIUM POPPY CULTIVATION CRISIS IN TURKISH-AMERICAN RELATIONS: An Analysis From The Perspective of Crisis Management

NURAY OKUMUS

January, 2018

This thesis states that the crisis of opium poppy plantation in Turkey turned out to be a foreign policy problem between Turkey and America between the years 1968 and 1975 when Richard Nixon came to the power in the U.S.A. The crisis also played a determining role on the agenda of national policies of both countries as well as the outbreak of the crisis back in the 1960s. It is a certainly fact that Turkey's poppy plantation is more defined as the march of events rather than its theoretical aspects in the background studies. Thus, this study identifies that the nature of international relations between Turkey and America during the crisis period is more in accordance with the foreign policies within neoclassical realism approach.

The plantation of opium poppy and producing drugs plunged Turkey, in which opium poppy has been a historically entrenched crop, into a diplomatic crisis. The crisis management period caused a challenge for Turkish policy makers after their resistance to American pressure. The refusal of banning to all poppy cultivation by Süleyman Demirel government and failure to compromise for both sides led Turkish-American relations to reach at its breaking point over the issue. This forced both country to have a crisis management plan. Diffusion of the crisis for both sides was seen when all poppy cultivation was banned by Turkish government on 30th June, 1971. However, overturn of poppy cultivation ban and the start of poppy plantation again by the new Turkish government led the crisis came out of stronger on 1st July 1974.

The study will be carried out in respect to the features of policy makers which may be the basic source of triggering crisis during crisis situations with the help of Neoclassical Approach embracing international actors and the elements of the system causing the issue together. All types of crisis should be classified within its own territory as they have their own emergent conditions and features. This requires to develop different crisis management plans accordingly. Policy makers also identifies their own leadership skills with their strategies and decisions they embraced during crisis management process. Therefore, the uses of sources is shaped by the decisions of policy makers. The study aims to state how poppy plantation crisis was addressed and also managed by three different policy makers in Turkey between the years 1968 and 1975 when the issue became an international diplomatic problem, by explaining the process causing crisis. In the meantime, the study also aims to contribute foreign policy by answering the question, 'When does a crisis arise for countries?'

Keywords: Crisis Management, Foreign Politics Crisis, Poppy Cultivation Crisis, Opium Poppy Issue.

ÖN SÖZ

Türk-Amerikan ilişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi, siyasi niteliği olan sosyo-ekonomik boyutlu bir kriz örneğidir. Haşhaş Ekimi Krizi, anlık bir kriz olmanın ötesinde geniş bir tarihsel zaman dilimine yayılmış tetikleyici unsurları barındırır. Türkiye'nin yeniden haşhaş ekimine başlama kararı alması ABD için krizi tetiklemiştir. Buna karşılık Amerikalı yetkililer Türkiye'ye karşı ekonomik yaptırım tehdidinde bulunmuştur. Türkiye'nin krize yaklaşımı savunmacı nitelikte olup etkin ve etkili çözüm arayışları ve önlemler sayesinde kriz olağan döneme çevrilmiş ve "uzlaş" çerçevesinde ilişkiler 1974 Kıbrıs Harekâtı'na değin gerginlikten arındırılmıştır. Bu çerçevede Haşhaş Ekimi Krizi, sona ermiş ve çözülmüş bir krizdir. Bu çalışmada, karar alıcıların liderlik özelliklerinin kriz yönetim sürecine nasıl yansımış olduğu da irdelenecektir. Bu analiz aynı zamanda krize giden süreci ve krizin kendisine yol açan nedenleri anlamamızı kolaylaştıracak olup kriz yönetiminde karar alıcıların ne gibi stratejileri hangi durumlarda kullanabileceklerini ortaya koymamızı sağlayacaktır.

Dört senelik iş yaşamı, danışman ve tez değişikliği gibi sebeplerden ötürü uzayan tez yazma sürecim nihayet sona ermiştir. En başta, çalışmanın her aşamasında teşvik edici yorumlarda, eleştirilerde ve önerilerde bulunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Fuat Aksu'ya, kardeşim Mustafa Okumuş'a ve tez yazım sürecimde bana kolaylık sağlayan Atatürk Kitaplığı'na, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'ne ve İslam Araştırmaları Merkezi'ne teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bendeki tüm emekleri için canım anneme ve babama çok teşekkür ederim. Kitaba ve okuyana, en çok da "insan"a saygının ne demek olduğunu kendisiyle bir kez daha öğrendiğim dedem Mustafa Dağıdır'ı da sevgi ve saygıyla yadedirim.

NURAY OKUMUŞ
İSTANBUL, EYLÜL-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
TABLULAR LİSTESİ	ix
ŞEKİL, GRAFİK, HARİTALAR LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. DIŞ POLİTİKA VE KRİZ ANALİZİ İÇİN BİR ÇERÇEVE OLARAK NEOKLASİK REALİZM	9
2.1. Neoklasik Realizm	9
2.1.1. Neoklasik Realizm’de Dış Politika Analiz Modeli ve Kriz Davranışı	16
2.2. Dış Politika ve Karar Alma	23
2.3. Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Alma	27
2.2.1. Dış Politika Analizi ve Analiz Düzeyleri.....	30
2.2.1.1. Birey Seviyesinde Analiz	30
2.2.1.2. Devlet Seviyesinde Analiz	33
2.2.1.3. Sistem Seviyesinde Analiz	34
2.3.1. 1961 Anayasası ve Dış Politika Karar Alma Sürecinde Anayasal Rol Dağılımı	36
2.3.1.1. Cumhurbaşkanı	37
2.3.1.2. Başbakan ve Bakanlar Kurulu	39
2.3.1.3. Dışişleri Bakanlığı	40
2.3.1.4. Millî Güvenlik Kurulu	42
2.4. Kriz Yönetimi – Kriz Analizi	42
2.4.1. Kriz Kavramı	43
2.4.2. Uluslararası ve Dış Politika Krizlerinin Tanımları.....	44
2.4.3. Kriz Türleri.....	45
2.4.3.1. Taraflarına Göre Krizler	45
2.4.3.2. Kriz-Zaman İlişkisine Göre Krizler	47
2.4.3.3. Tarafların Niyetine Göre Krizler	50
2.4.3.4. Coğrafyaya Göre Krizler	56

2.4.3.5. Krize Neden Olan Olayın Niteliğine Göre Krizler	57
2.4.3.6. Krizi Yaratan Olayın Etkisine Göre Krizler	58
2.4.4. Kriz ve Karar Vericiler	61
2.4.5. Kriz Yönetimi ve Stratejiler	63
2.4.5.1. Kriz Yönetimine Dair Saldırgan Stratejiler	64
2.4.5.1.1. Şantaj Stratejisi	64
2.4.5.1.2. Sınırlı Tersine Çevrilebilir Baskı Stratejisi	65
2.4.5.1.3. Kontrollü Baskı Stratejisi	65
2.4.5.1.4. Oldu- Bitti Stratejisi (Fait Accompli)	66
2.4.5.1.5. Yıpratma Stratejisi	66
2.4.5.2. Kriz Yönetimine Dair Savunma Stratejileri	66
2.4.5.2.1. Zorlayıcı Diplomasi Stratejisi	67
2.4.5.2.2. Sınırlı Tırmandırma Stratejisi	69
2.4.5.2.3. Missileme Stratejisi / Kısasa Kısas Stratejisi	69
2.4.5.2.4. Kapasite Testi Stratejisi / İmkânları Deneme Stratejisi	69
2.4.5.2.5. Hat Çekme Stratejisi	70
2.4.5.2.6. Taahhütleri Yerine Getirme Stratejisi	70
2.4.5.2.7. Zaman Kazanma Stratejisi	70
2.4.6. Krizler Ne Zaman Son Bulur? : Krizin Evreleri.....	71
3. UYUŞMAZLIKTAN KRİZE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ (1968-1975)	73
3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Tartışmaları	75
3.1.1. TEKEL'in Kuruluşu	81
3.2. Uyuşmazlıktan Çatışmaya Haşhaş Ekimi Sorunu	83
3.2.1. Fransız Bağlantısı- Altın Üçgen – Altın Hilal-Balkan Yolu.....	90
3.3. ABD'nin Türkiye'ye Karşı Tutumunun Sertleşmesi / Artan Baskı Dönemine Geçiş.....	97
3.3.1. Bir İkna Yöntemi Olarak Ekonomik Yaptırımlar.....	105
3.3.2. Türkiye'nin Baskıları Hafifletmeye Yönelik Adımları	109
3.4. Kriz Yönetimi (I. Evre) ve Yumuşama	117
3.4.1. Kriz Yönetimi (I. Evre) ve Yasaklama Arifesi.....	117
3.4.2. Türkiye'de Haşhaş Ekiminin ve Afyon Üretimini Yasaklanması.....	124
3.4.3. ABD'nin Öngördüğü Yardımlar ve Haşhaş Ekimi İkame Projeleri.....	129
3.4.3.1. İki Ülke Yetkililerinin Yardım Konusunda Yaptığı Görüşmeler	130
3.4.3.2. Yardımın Sonuçları	135
3.5. Haşhaş Ekim Yasağının Kaldırılması (Kriz Yönetimi II. Evre).....	136
3.5.1. Yeni Hükümetin Yasak Konusundaki Tutumu	137
3.5.2. Yasağın Kaldırılmasının Nedenleri ve ABD'nin Yasağı Sürdürme Yönündeki Çabaları	140

3.5.3. Türkiye’de Yasağın Kaldırılmasına Karşı Oluşan Tepkiler.....	148
3.5.4. Karara ABD’den Gelen Tepkiler.....	150
4. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE HAŞHAŞ EKİMİ KRİZİ VE KRİZ YÖNETİM SÜRECİ	155
4.1. Krizin Bağımsız Değişkenleri Olarak Uluslararası Sistemin Yapısı ve Bölgesel Gündem.....	157
4.2. Krizin Ara / Müdahil Değişkenleri: Ulusal Yapı ve Lider.....	159
4.2.1. I. Ara Değişken: Ulusal Yapı.....	160
4.2.2. II. Ara Değişken: Lider (Siyasal Karar Birimi).....	168
4.2.2.1. Süleyman Demirel’in Liderlik Özellikleri ve Uyuşmazlıktan Çatışmaya Süreç Yönetimi	170
4.2.2.2. Nihat Erim’in Liderlik Özellikleri, Çatışmanın Sona Erişi ve Kriz Öncesi Evrenin Yönetimi	175
4.2.2.3. Bülent Ecevit’in Liderlik Özellikleri ve Kriz Evresi	178
4.3. Krizin Tetiklenmesinden Sönümlenmesine Kriz Yönetim Süreci (1968-1975).....	182
4.4. Değişen Dış Politika Kararları ve Krizin Sönümlenmesi: Türkiye’nin Aldığı Etkin Önlemler Karşısında ABD’nin Tutum Değiştirmesi	186
4.5. 1975 Sonrası Gelişmeler Ekseninde Haşhaş Ekiminin Türk- Amerikan İlişkilerinde Sorun Olmaktan Çıkması: [Kriz Sonrası – Etki Evresi].....	190
5. SONUÇ	196
KAYNAKÇA	203
ÖZ GEÇMİŞ	221

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: Realizm ve Türevleri	14
Tablo 3.1: New York Şehrinde Uyuşturucu Bağlantılı Suç Miktarı	87
Tablo 3.2: Dünya ve Türkiye'deki Kanunî Haşhaş ve Afyon Üretimi	92
Tablo 3.3: 1963-1969 Döneminde Hindistan, Rusya, Türkiye ve Yugoslavya'nın Ham Afyon Üretimi (Ton Olarak)	92
Tablo 3.5: 1969-1980 Yıllarında Ülkelere Göre Morfin İthalat Bilgileri	141
Tablo 4.1: 1965 Genel Seçimi Sonuçları	163
Tablo 4.2: Haşhaş Ekimi Krizi Gerçekleştiğinde Karar Alma Sürecindeki Aktörler	168
Tablo 4.3: Haşhaş Ekimi Krizi Özet Tablo	182
Tablo 4.4: Haşhaş Ekimi Krizi Sınıflandırma Özet Tablosu	183
Tablo 4.5: Krizin Özellikleri ve Kriz Yönetim Stratejileri	184
Tablo 4.6: İstanbul Emniyet Narkotik Şubesinde Elde Edilen Uyuşturucu Maddeler ve Suç Sayısı	189
Tablo 4.7: Haşhaş Ekimi Krizinin Evreleri	190
Tablo 4.8: Dünya Ana Üretici Ülkeler Bazında Yasal Haşhaş Ekim Alanları (Hektar)	192

ŞEKİL, GRAFİK, HARİTALAR LİSTESİ

Şekil 2.1: Neoklasik Realizm’de Karar Alma ve Değişkenler	18
Şekil 2.2: Dış Politika Kararları	19
Şekil 2.3: Kriz ve Karar Verici	61
Şekil 3.1: Şanghai’da Haşhaş Pazarından Bir Sahne-1	77
Şekil 3.2: Şanghai’da Haşhaş Pazarından Bir Sahne-2	78
Harita 3.1: Dünya Uyuşturucu Madde Trafığı – Altın Üçgen	91
Harita 3.2: Uyuşturucu Trafığı	142
Grafik 4.1: Dünya Yasal Haşhaş Ekim Alanları	193

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AID:	Amerika Yardım Teşkilatı
AP:	Adalet Partisi
BM:	Birleşmiş Milletler
BNDD:	Narkotik ve Tehlikeli Uyuşturucular Bürosu
CENTO:	Bağdat Paktı-Merkezi Antlaşma Örgütü
CGP:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CKMP:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DEA:	ABD Uyuşturucu ile Mücadele Dairesi
DİSK:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP:	Demokrat Parti
EUROPOL:	Avrupa Polis Teşkilatı
INCB:	Uluslararası Uyuşturucu Maddeler Denetim Organı
ISI:	Pakistan İstihbarat Örgütü
KGB:	(<i>Komitet Gossudarrstvennoi Bezopastnosti</i>) Sovyet Gizli Haber Alma Teşkilatı
KKTC:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KRY:	Kıbrıs Rum Yönetimi
LSD:	Lysergic Acid Diethylamide
MC:	Milletler Cemiyeti
MCH:	Milliyetçi Cephe Hükümeti
MGP:	Milli Güven Partisi
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP:	Milli Nizam Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
NATO:	(<i>North Atlantic Treaty Organisation</i>) Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK:	Sivil Toplum Kuruluşları
TBP:	Türkiye Birlik Partisi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TCG:	Türkiye Cumhuriyeti Gemisi
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
THY:	Türk Hava Yolları
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TMO:	Toprak Mahsülleri Ofisi
YTP:	Yeni Türkiye Partisi

1. GİRİŞ

Haşhaş, ülkemizde ve dünyanın birçok bölgesinde çağlar boyu yetiştirilegelen bir bitkidir. Milattan önce 3000 yıllarında Mezopotamya’da yaşamış olan Sümerlerin kullandıkları dilde afyona ait bazı kelimelere ve Asurlara ait bazı kabartmalarda haşhaş resimlerine rastlanıldığı bilinmektedir. Birçok kültür bitkisinin gen kaynağı olan Türkiye’de haşhaşın da özel bir yeri bulunmaktadır. Haşhaş, ülkemizde geleneksel olarak tarımı yapılan bir bitki olmanın yanısıra, *Papaver somniferum L.* türü olan tek yıllık bir kültür bitkisidir. Bilimsel sınıflandırmaya göre *Papaver somniferum L.*, *Rhoedales* takımının *Papaveraceae* familyasından olup *Papaver* cinsi içerisinde yer almaktadır. *Papaver* Latince gelincik, *somniferum* ise “rüya görmek” veya “uyku verici” anlamlarına gelmektedir. Bu sınıflandırmaya göre tarımı yapılan haşhaş; tarlalarda, kırlarda kendiliğinden yetişen gelincikle akrabadır. Türkiye’de haşhaşın daha çok *Papaver somniferum ssp. anatolicum*’un beyaz ve mor çiçekli çeşitleri ekilmektedir.¹ Ülkemizde haşhaş, yoğun işçilik kullanımı ve güvenlik nedeniyle daha ziyade köy, kasaba gibi yerleşim yerlerine yakın tarlalarda yetiştirilmektedir. Haşhaş tarımının aile işletmesi karakterini taşıması nedeniyle ortalama 7 dekar gibi küçük alanlarda üretimi yapılmaktadır.

Tüm dünyada ekiminden üretimi ve satışına kadar ilgi ile izlenen haşhaş, ülkemizde tohumunun % 50 civarında yağ içermesi nedeniyle geleneksel olarak gıda amaçlı², kapsülünün ise ihtiva ettiği morfin ve diğer alkaloidlerin tıbbi ve bilimsel amaçlı kullanımı yönünden önemli bir endüstriyel bitki olma özelliği taşımaktadır. Türkiye’de 1933 yılına kadar ekimi, afyon üretimi ve ticareti serbest olarak yapılan haşhaşın tarihçesi Anadolu’da Hititler dönemine kadar dayanmaktadır. 1933 yılında 2253 sayılı kanunla Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi kurularak haşhaş ekim alanları Bakanlar Kurulu kararıyla 17 ilde sınırlandırılmış ve kontrol altına alınmıştır.

¹ Martin Booth, **Haşhaştan Eroine: Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü**, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996): 1.

² Haşhaşın gıda alanında kullanımı hakkında bir çalışma için bkz. Pelin Yıldırım, “Haşhaş Ezmesi Kullanımının Ekmek Kalitesi Üzerinde Etkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, 2016).

Bunu takiben 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisinin (TMO) kurulmasıyla uyuşturucu maddelerin tekeli TMO'ya verilmiştir. 1959 yılında haşhaş ekiminin kontrolüne dair 7368 sayılı kanun çıkarılarak bu kapsamda üretilen afyonun tamamının ihraç edilmesi ve yasal taleplerin karşılanamaması üzerine 1960 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile haşhaş ekimi izni 42 ile çıkarılmış ve daha sonra giderek azaltılarak 1970 yılında 7 il olarak sınırlandırılmıştır. 1971 ile 1974 yılları arasında ise haşhaş ekimine topyekün yasak getirilmiştir.³

Bu teze konu olan, 1968 ile 1975 arası Türk-Amerikan ilişkilerine damgasını vuran haşhaş ekimi ve ondan elde edilen afyondur. Bu dönemde afyon, tıbbi amaçla kullanılan bir üründen çok yasadışı bir madde niteliği kazanmıştır. Bu doğrultuda ülkelerin kendi ulusal egemenlik kapsamında değerlendirilecek olan bir bitki, uluslararası bir mesele halini almıştır. Başlangıçta iki taraf arasında bir uyuşmazlık konusu olan haşhaş ekimi zamanla çatışmaya dönüşmüş ve haşhaş ekimini yasaklama kararı ile çatışma sona ermiştir, bu dönem aynı zamanda krizin birinci evresini oluşturmaktadır. Türkiye'nin tekrar haşhaş ekimi kararı almasıyla Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi bir kez daha "kriz"e dönüşmüştür, krizin ikinci evresini oluşturan bu dönem 1974 yılında Kıbrıs olaylarının da gündeme gelmesiyle sona ermiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi, Türk siyasal hayatı anlatıları, incelemeleri ve çalışmalarına bakıldığında genel olarak "afyon sorunu" olarak değerlendirilmiş olup konu "kriz" boyutu ile ele alınmamıştır. 1968 ile 1975 yıllarını da içine alan bir süreç olan haşhaş ekimi krizi, Amerika ile olan ilişkilerde küçük bir başlığa sahipmiş gibi görünse de bir krizde yaşanabilecek tüm unsurların, askeri seçenekler hariç, bu kriz dahilinde de gerçekleştiğini tespit edebilmekteyiz. Krizin yönetimi taraflar arasında farklı stratejileri uygulamayı gerektirse de her iki taraf da esasta müzakere tekniğine bağlı kalmıştır. Her iki taraf kriz yönetiminde askeri seçeneklerden ziyade diplomatik, siyasi ve hukuki seçenekleri göz önünde tutmuştur. Bu durum aynı zamanda kriz yönetimi açısından, krizlerin yönetilebilir süreçler olduğunu ve savaşa varmadan sınırlandırılabilceğini göstermektedir. Ayrıca araştırmamıza konu olan sorularımızdan biri olan, Türkiye'nin haşhaş ekimine

³ Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, **2016 Yılı Haşhaş Sektör Raporu**, (Ankara: 2016): 2-3, <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hashassektraporu.pdf>, [29.08.2017].

yeniden başlama kararı almasıyla ABD için başlayan krizin nasıl olağan bir döneme çevrildiği süreci de açıklanmış olmaktadır.

Akademik çalışmalar incelendiğinde Türk-Amerikan ilişkilerinde Haşhaş Ekimi Krizi’ni kriz boyutu ile inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamakta olup, haşhaş ya da afyon sorunu ile afyon ticareti başlıkları üzerine çalışmalar bulunmaktadır.⁴ Çalışmaların bir kısmı bitkinin zirai yönünü ya da tıbbi faydasını ele aldığı gibi⁵, bir kısmı da ekonomik yönden değerini işlemiştir. Bu çalışmalardan biri olan Özgür Burçak Gürsoy’un *The Opium Problem in Turkey, 1930-1945*⁶ adlı tez çalışmasında erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de yaşanan afyon meselesi politik, ekonomik ve sosyal yönleri ile incelenmektedir. Çalışma, afyonun zirai bir meta olarak yirminci yüzyılın başlangıcı itibariyle modern-bilimsel tıp söyleminin tahakkümü altında geçirdiği kavramsal dönüşümü ele almanın yanı sıra hem uluslararası hem de ulusal düzeyde ekonomik, politik ve yasal olarak kontrol edilmesi gereken bir hal alışını anlatmaktadır. Ayrıca tezde, belirtilen dönemdeki afyon meselesi hem erken Cumhuriyet eliti hem de afyon köylülüğü açısından ele alınmaktadır. Çalışmada, uluslararası sözleşmelere katılmak için 1933’te çıkarılan yeni yasalar ve bunların uygulanması ile bu durumun köylünün ekonomik ve sosyal durumuna yansımaları değerlendirilmiştir. Kuşkusuz ki bu süreç, iktidar pratiklerinin gidişatını da etkilemiştir.

Haşhaş ekimini, “afyon üretimi ve ticareti” bağlamında elen alan bir diğer akademik çalışma ise Masaka Matsui’nin *Production and Trade of Opium in the Ottoman Empire, 1828-1838*⁷ başlıklı tezidir. Bu tez Osmanlı İmparatorluğu’ndaki afyon ticaret ve üretimindeki değişikliği hem yerli hem de uluslararası perspektiften

⁴ Konuyu “Haşhaş sorunu” başlığı altında inceleyen bir çalışma için bkz. Özgür Polat, “37. Cumhuriyet Hükümetinin (CHP - MSP Koalisyonu) Dış Politikası (26 Ocak – 17 Kasım 1974)”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2009). Konuyu Türk-Amerikan ilişkilerinde “kriz diplomasisi” başlığında ele alan bir çalışma için ise bkz. Cavidan Mordoğan, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2010): 82-94.

⁵ Bkz. Murat Kahraman, “Türkiye’de Haşhaşta Uygulanan Politikalar ve Haşhaşın Türkiye için Önemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 2011).

⁶ Özgür Burçak Gürsoy, “The Opium Problem in Turkey, 1930-1945”, (Boğaziçi University, The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Master’s Thesis of Arts, 2007): 117-134.

⁷ Masaka Matsui, “Production and Trade of Opium in the Ottoman Empire, 1828-1838”, (Boğaziçi University, The Institute of Social Sciences, Master’s Thesis of Arts in History, 1995): 41-79.

incelemiştir. Çalışmada afyonun 19. yüzyıl Çin tarihini değiştirecek niteliği, İngiltere ve Qing Hanedanı arasında iki savaşa neden olan bir mahsul olduğu belirtilmiştir. Afyonun Çin'e Osmanlı İmparatorluğu'ndan da ithal edildiği ele alınmıştır. Amerikalıların kârlı afyon ticaretine girmek istemesi Anadolu'daki afyonun Çin'e ihracatını başlatmıştır. Avrupa ticaretinin genişlemesi ile de uluslararası afyon ticaret şebekesi kurulmuş olur. Çin'deki talep yüzünden Türk afyon üretimi artınca afyon ticaretinin kârlılığı ortaya çıkmıştır. Bu, sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 1828'den 1838'e kadar afyon ticareti üzerine inhisar sistemi, Yed-i Vâhid, koymasına neden olmuştur. Devlet, bu inhisardan devam eden savaşlar ve ıslahat hareketlerine harcamak için hazinesine gelir elde etmiştir. Ancak bu durum 1838 yılına kadar sürebilmiştir. 1838'de Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanması ile afyon ticaretini de içeren inhisar kaldırılmıştır. Bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu'na Mehmet Ali Paşa'ya karşı olan savaşında İngiltere'den askeri yardım sağlamıştır. Fakat imzalanan serbest ticaret anlaşması, afyon inhisarı gibi devlet hazinesine giren kaynakları azaltmış ve bu da uzun vadede ıslahat hareketlerini yapmayı zorlaştırmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra haşhaş ve ondan elde edilen afyonu, uyuşturucu ve uyuşturucu ticareti kapsamında ele alan çalışmalar da mevcuttur.⁸ Bu çalışmaların bir örneği ve inceleme konumuza giriş niteliğinde temel kaynak olarak Çağrı Erhan'ın *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*⁹ adlı kitabını anmak önemlidir. Erhan, afyon sorununun tarihsel kökenlerini anlatmakla beraber Türk afyonunun ABD için nasıl bir sorun haline geldiğini ve başlı başına haşhaş krizini tarihsel bir anlatı halinde okuyuculara sunmaktadır. Haşhaş ekim yasağının kaldırılması ve sonuçlarını da aktaran yazar, kavramsal ve kuramsal bir çerçeveye olmadan krizin hikâyesini anlatmıştır. F. Cengiz Erdinç'in *Overdose Türkiye:*

⁸ Bkz. Özcan Sezer, "Uyuşturucu Kaçakçılığının Uluslararası İlişkilere Etkisi Üzerine Bir Çalışma", (Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2010). 1990'lı yıllardan 2000'li yılların başlarına değin Asya merkezli uyuşturucu ticareti ve trafiği hakkında bkz. Seda Temelli, "Le Trafic De Drogue En Asie Centrale", (Université Galatasaray, Institut Des Sciences Sociales, Département De Relations Internationales, 2007). Afganistan hakkında benzeri bir çalışma için bkz. Ömer Ersoy, "Afganistan Kaynaklı Uyuşturucunun Uluslararası Bir Güvenlik Sorununa Dönüşmesi: İç ve Dış Dinamikler, Mücadele Politikaları", (Doktora Tezi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, 2013).

⁹ Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk- Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996).

*Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar*¹⁰ adlı kitabında ise eroin kaçakçılığının uluslararası boyutu gözler önüne serilmekle birlikte Türkiye’deki kaçakçılıkta isim yapmış “büyük patronlar” ve ülke içi süreç kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra Nasuh Uslu’ya ait *Türk-Amerikan İlişkileri*¹¹ adlı kitabı da ilişkilerin tarihçesi açısından belirtmek gerekir. Haşhaş ekiminin yasaklandığı zaman dilimini anlatan bir çalışma olarak *Tarih Açısından 12 Mart*¹² adlı eser ise İsmail Cem’in kaleminden çıkmıştır. Ayrıca çalışmada doğrudan dönemin karar alıcılarından olan Nihat Erim’in *12 Mart Anıları*¹³ adlı eserine de yer verilmiştir.

Kriz dönemi, ABD’de Richard Nixon’ın 1968’de iktidara gelmesi ile 1975 sonbaharına kadar geçen süre olarak değerlendirilebilir. Bu dönem kriz öncesi evreyi, kriz evresini, krizin sönümlenmesini ve kriz sonrası evreyi içermektedir. Bu süre belirtilen yıllar da dahil olmak üzere yaklaşık sekiz yılı kapsamakta olup I. Kriz yönetimi evresi ve II. Kriz yönetimi evresi olmak üzere iki evreye ayrılmaktadır. Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi uyuşmazlığı ortaya çıktığında Türkiye’de Adalet Partisi (AP) iktidarda bulunmaktadır ve partinin genel başkanı Süleyman Demirel de Başbakanlık görevini yürütmektedir. Cevdet Sunay ise Cumhurbaşkanlığı görevindedir. Süleyman Demirel’in ABD ile yaşanan haşhaş ekimi uyuşmazlığında haşhaş ekilen illerin sayısını azaltma yönünde karar alması ile uyuşmazlık sona ermemiş, aksine çatışmaya dönüşmüştür.

Kriz yönetiminin I. evresini oluşturan bu dönemin sona ermesi ise askeri muhtıra sonucu değişen hükümet ve onun aldığı kararlar doğrultusunda olmuştur. Nihat Erim ve teknokrat kabinesinin aldığı karar doğrultusunda haşhaş ekimi topyekün yasaklanmıştır. Burada iki liderin aynı konuda farklı davrandığını görmekteyiz. Siyasal karar alıcı karşı karşıya kaldığı bir kriz halinde, mevcut yapısal özellik ve koşullar ile göstereceği tepki arasında uyumlu bir ilişki kuramıyor ise krizi zamana yaymayı veya uyutmayı tercih edebilir ya da karar alıcı bir krize ilişkin dış politika tercihini belirlerken siyasi değerlerini krizin tarafı olan ülkeye göre uyumlulaştırmaya çalışabilir. Bu farklılıkta, o devletin mevcuttaki ulusal (iç)

¹⁰ F. Cengiz Erdiñç, **Overdose Türkiye: Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar**, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2004).

¹¹ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000).

¹² İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, 3. Basım (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993).

¹³ Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, der. Raşit Çavaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

yapısının güçlü ya da zayıf olması da etkilidir. Tüm bunların yanı sıra krize taraf olan güçlü devletin krizin diğer tarafına talebini kabul ettirmesi her zaman sona eren bir çatışmanın krize dönüşmeyeceği anlamına gelmeyebilir. Bunu da Türkiye en net askeri müdahale sonrası tekrar seçimlere gidildiğinde Ecevit Hükümeti'nin haşhaş ekiminde aldığı kararlar deneyimlemiştir. Değişen hükümet, topyekün yasaklamayı ulus devlet statüsünün ve egemenlik haklarının ihlali olarak görmüş ve yeniden haşhaş ekimi kararı almıştır. Bu karar sönümlenen krizi yeniden tetiklemiş ve tırmandırmıştır. Kriz yönetiminin II. evresini oluşturan bu dönem boyunca ABD, tekrar topyekün yasaklama evresine dönebilmek için çareler aramıştır. Haşhaş ekimi konusunda ABD kongresinde görüşülen ama ABD'li karar alıcılar tarafından henüz Türkiye'ye dayatılmayan ekonomik ambargo talepleri buna bir örnektir. Aynı zamanda ekonomik ambargo olarak kendini gösterebilecek olan baskı, krizlerin her an zayıf tarafın aleyhine işleyen bir şantaj ilişkisine sebep olabileceğini de göstermektedir. Tüm bu çerçevede, Haşhaş Ekimi Krizi'nde Türkiye'deki siyasal karar alıcıların (3 farklı siyasal karar alıcı) aynı konuda farklı kararlar alıp farklı davranışlar sergileyip bu doğrultuda farklı uygulamalar gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda kriz anında lidere hâkim olan algının ne olduğu araştırılacak olup araştırmamızı da bu temel soru üzerine şekillendireceğiz.

Bu tezin konusunu oluşturan kriz döneminde, iç ve dış siyasette önemli gerilimler ve gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar bir yandan o günkü Türkiye'nin yapısını değiştirirken diğer yandan da, bugünlere uzanan gelişmelerin başlatıcısı olur. Neoklasik Realizm'in dış politika analizinde bize sunduğu ulusal yapı ve uluslararası sistem ile bölgesel gündem unsurları çerçevesinde liderlere hakim algılar sadece birer psikolojik inceleme çerçevesinde değil sosyo-ekonomik ve dünya siyaset tarihi içinde değerlendirilmiş olacaktır.¹⁴ Bu da gerçek bir dış politika analizinin yapılmasını kolaylaştıracaktır. Böylelikle dış politika krizleri analizlerinde çok daha geçerli verilere ulaşabilmek mümkündür.

¹⁴ Neoklasik Realizm'in dış politika analizinde göz önünde bulundurduğu değişkenler üzerinden karar alıcı analizi için bkz. Aydın Şıhmantepe, "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği" (Doktora Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016). Sadece diplomasi tarihi üzerinden bir süreç analizi için bkz. Sibel Kavuncu, "Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2006).

Dört bölümden oluşan çalışmamızda, birinci bölüm olarak değerlendirilen giriş bölümünde haşhaş ve afyon sorunu hakkında kısa bir tanımlama yapılmış olup Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde haşhaş ekiminin nasıl krize dönüştüğüne dair inceleme boyunca analiz edeceğimiz araştırma soruları ve hipotezlere değinilmiştir. İkinci bölümde bu doğrultuda dış politika ve kriz analizi için teorik bir çerçeve tanımlaması yapılacak olup, neoklasik realizm üzerinden kuramsal bir dış politika okumasının yapılacağı ortaya konulacaktır. Neoklasik realizmin temel yaklaşımları anlatılarak bağımlı, ara ve bağımsız değişkenler sınıflaması üzerinden kapsamlı bir analiz sunumu amaçlanmaktadır. Ardından dış politika analiz düzeyleri ile karar alma süreçlerine değinilecek olup Türkiye'deki dönemin mevcut anayasası (1961 Anayasası) ekseninde dönemin karar alıcılarının anayasal rol dağılımları anlatılacaktır. Son olarak kriz yönetimi ve kriz analizi ele alınarak kriz türleri ve karar alıcıların kriz yönetiminde uyguladığı ya da uygulayacağı stratejiler sınıflandırılacaktır.

Üçüncü bölüm uyuşmazlıktan krize giden süreçte Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekiminin tarihsel serüvenini anlatmayı amaçlamaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Amerikan ilişkilerinde afyon sorununun evrimi, ilişkilerin nasıl çatışma halini aldığı ve Erim Hükümeti döneminde haşhaş ekiminin yasaklanması ile çatışmanın nasıl sona erdiği belirtilecektir. Ayrıca Türkiye açısından 3 hükümetin de taraf olduğu krizin yönetim süreci iki evreye ayrılacak olup krizin tekrar tetiklenmesi ve nasıl yeniden sönümlendiği tarihsel süreciyle anlatılacaktır. ABD ile haşhaş ekimi konusunda yaşanan uyuşmazlık Demirel'in haşhaş ekimini topyekün yasaklama kararını reddedişi ile çatışmaya dönüşmüş ve krizin yönetimi açısından birinci evre oluşmuştur. Bu evrenin sona erişi Erim'in topyekün yasaklama kararını alması ile gerçekleşmiştir. Türkiye'nin yeniden haşhaş ekimi kararını alması ile krizin yeniden tetiklendiği Ecevit dönemi (koalisyon hükümeti) ise kriz yönetiminin II. evresini oluşturmuştur.

Son bölüm olarak dördüncü bölümde, Türk-Amerikan ilişkilerinde haşhaş ekimi krizi, kriz yönetim süreci açısından ele alınıp analiz edilecektir. Krizin bağımsız değişkenleri olarak uluslararası sistemin yapısı ve bölgesel sistem değerlendirilirken, ulusal yapı ve lider psikolojisi krizin ara / müdahil değişkenleri olarak belirtilecektir. Tüm bu değişkenler kapsamında, girişte değinilen araştırma sorularımız ayrıntılı olarak cevaplandırılacak olup hipotezlerimizin de doğruluğu

sınanacaktır. Krizin olağan döneme evrilmesi, sönümlenmesi ve değişen dış politika kararları da anlatılacak konular arasındadır. Son olarak haşhaş ekiminin ve uyuşturuğu maddelerin günümüz panoramasına değinilerek çalışma sonlandırılacaktır.